

Дүйсенгүл ЖАҚАН

ЖОҚТАУ ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ МҰСЫЛМАНДЫҚ САРЫН СИПАТЫ

Автор с статье говорит о тотеме Кок бори занимающее большое место в жизни тюрков и анализирует особенности вида и структуру рассказа Мухтара Магауина «Каскыр-бори».

Yazar kazak halkının ağıt şiirleri ve defnetme adetlerinin dini inançla ilişkisini değerlendirmiştir.

Қазақ халқының жерлеу ғұрпы өзегінде көне түсініктердің сарқыншақтары мұсылмандықтың басымдық алуына байланысты бір ізге түсіп, ортақ заңдылықтар ретінде қабылданған.

Қалыптасқан салт бойынша өлім халіне жақындаған жасы келген я сырқат адамның алыс-жақын ағайын-туғандарына хабар беріліп, көзі тірісінде арыздасып, қоптасуға мүмкіндік тудыру, оның соңғы тілегін, тірілерге айтар аманатын естіп қалу парыз саналған. Осы сәттен бастап, адамды о дүниеге жөнелтудің дәстүрлі шарттары қатаң сақталып, бұлжытпай орындалуы қадағаланған. Ең алдымен иман калималары айтқызылып, жанның тәннен шығуы үшін қолайлы жағдайлар жасалған (аузына су тамызу, жастығын алу, көзін жабу, оқшаулау, т.б.). Тиісті жөн-жосықтар түгел атқарылған адам мұсылманшылықта «иманы үйірілген» адам ретінде танылады.

Марқұмға тіленетін ең игі тілектің де мазмұны оның иманды болуы туралы ойлардан құралады:

Енді бізден пайда жоқ,

Иманың болсын жан жолдас [1, 48].

Түрлі себептермен атқарылмай қалған тиісті жөн-жосықтың өкініші өлеңге сарын болып қосылады.

Аузыңа сусын бере алмай,

Басыңа жастық қоя алмай.

Ақ дидарын көре алмай,

Қашыда кеткен дүние-ай [1, 63].

Жерлеу ғұрпының ең маңызды құрамдас бөлігін құрайтын вербальді, сөздік формаларының (дауыс салу, дауыс айту, жоқтап жылау, жоқтау айту) өзегінде сөздің көне магиялық қызметі туралы түсінік сақталған [2]. Өйткені, сөз арқылы марқұммен сөйлеседі, оған игілік тілейді, кейінірек мұң-шерін шығарады, тәрбие-тағылым түйіндейді. Бұл мұсылмандық түсінікте де жалғасын тауып, Құран сүрелерінің киелілігі туралы оймен көмкеріледі [3]. Жоқтаушы өз сөзінде дұға арқылы марқұмға көмек етуді көптің есіне ұдайы салып отырады.

Өлген адам мүсәпір,

Мұқтаж болып тұрады

Оқыған аят-дұғаға [4].

Жақан Д. Жоқтау өлеңдеріндегі мұсылмандық сарын сипаты.

Қабірі нұрға жайнасын,
Басына бұлбұл сайрасын.
Бағыштап Құран оқылық,
Маңғазым көрсін пайдасын [4].

Осыдан бастап ауық-ауық көрінетін сөзбен дауыс айтып жылау рәсімдерінде түрлі дәуірлерге тән таным элементтері араласып жүреді.

Мысалы жерлеу ғұрыптарындағы әйелдердің бетін қаншалықты жаралап, неғұрлым көп қан ағызса, өлген адамға соншалықты берілгендігін, жақсы көретіндігін танытады деген түсінік элементтерінің XIX ғасырдың аяғына дейін жалғасқандығын, егер ол жесір тарапынан іске аспаса, зорлау фактілерінің болғанын зерттеуші Г.Д. Баялиева келтіреді [5, 73].

Негізінен, бұл салттың жойылуына мұсылмандық көзқарастардың дамуы әсер еткен. Өйткені, мұсылмандық шарт бойынша: адам баласының өз денесіне жарақат салуы күнә деп есептеліп, ақыретте жауапқа тартылады деп сақтандырылады.

Ежелден күні бүгінге дейін қатаң сақталатын міндетті рәсім тазарту шараларына байланысты. Алдымен марқұмды жуындырады да, мүрдені үш рет аударып, тазалап жуып, кебіндейді. Кебіннің етек-жеңі, жағасы болмайды, ол қиылмайды, тігілмейді, тек оралады. Ер адамның кебіні оңнан-солға, ал әйелдікі солдан оңға қарай оралады. Кебінделу – адамның бұл дүниеден қол үзуінің басты белгілерінің бірі екендігі жайлы жоқтау жолдарында былайша өрнектеледі:

Желмаяға міндің ғой,
Жағасы жоқ, жеңі жоқ.
Үш қабат көйлек кидің ғой [4].

Артыңда қалып мен сорлы
Отырмын, ойбай, зар жылап.
Төртқары боз көйлегің
Киіп кеттің жалбырап [4].

Жуылып, тазаланған мәйітті үйдің ішінен пығарарда аяғымен пығарып, босаға алдында кідіргудің мәні әртүрлі тұрғыда түсіндіріледі: бір жағынан, марқұмның үй-ішімен қоштасуын білдірсе, екіншіден, енді өлім қайталанбасын деген сақтану шараларын білдірген.

Жаназаға жиналған жұрттың ішінен 5-7 атаның ұрпағынан бір-бір адамның сүйекке түсілуі келісіледі, я ол жайлы марқұмның өзі өсиет етеді. Жуындырып болған соң мұсылмандық салт бойынша жаназа пығарылады. Бұл рәсімнің фидия кейде «даур», «искат» деп аталатын міндетті бөлігі мұсылмандық деп саналғанымен, оның негізі исламнан ерте дәуірдегі көпіру ғұршынан бастау алады. Себебі, Құранда біреудің күнәсін біреуге аудару жоқ, өркім тіршілігіндегі өз іс-әрекетіне сай Алла алдында өзі жауап беруі тиіс.

Ақыреттелген мәйітті кілемге орап, сыртынан тағы үш жерден

байлап, жаназасы шығарылады. Жиналғандар тік тұрып (азан айтылмайды, еңкеймейді), жаназа намазын оқиды. Марқұмды үйден шығарарда әйелдер міндетті түрде айғай салып, дауыс қылады.

Өлікті лақатқа түсірген соң кебиннің басы, ортасы және аяқ жағында байланған жерін шешеді, бұл кезде сыртта тұрған адамдар қабірдің жас топырағынан бір-бір уыс топырақ тастаған соң лақаттың аузын қыш кірпішпен жабылып, сыртқы үйін топырақпен толтырғаннан кейін Құраннан сүрелер оқылады.

Жерлеп болған соң, қабірден 40 қадам өткен соң оқылатын Құран сүрелерінің мәні: қабірге Мүңкір-Нәңкүр келіп, марқұмнан сауал алғанда оған демеу көрсету. Қабірдің ішкі жағы кейде шектеулі формада түсінілсе, бірде шексіз кеңістікті білдіреді. Пәни мен бақидың аралық шекарасы деп есептелетін – қабірге көму о дүние жер астында деген түсініктерді бекіте түскен.

Лақаттап жерге салған соң,
Айласыз жүдеп, көнемін [6, 200].

Бағланым жатыр молада,
Үстіне топырақ үйіліп [6, 159].

Қамқорым жер астына түскеннен соң,
Қайғырмасқа не шара? [4].

Мәйітті қойып келген күні кешкісін құтпан намаздан соң оқылатын 4 ракат намазды «Ысқат» деп атайды. Өлік шыққан үйге жетісіне, қырқына, жылына дейін үздіксіз адамдар келіп, Құран оқу парыз саналады.

Одан әрі қарай бірінен соң бірі жалғасатын аза тұту рәсімдерінде көне түсініктер мен исламдық ұғымдар қабат көрініс табады. Аза тұту – жерлеу салтының ежелден келе жатқан міндетті, құрамдас бөлігі. Ол бүкіл дүниежүзі халықтарында болған. Құранда аза тұту уақыттары туралы ештеңе айтылмаған. Оның негізі өлім процесінің түрлі сатыдан тұратындығы жайлы ежелгі түсініктермен байланысты, яғни исламнан көп бұрын пайда болған. Аза тұту исламды ұстанбайтын елдер салтында да бар [7].

О дүниелік өмір жайлы сенім ислам дінінде Алланың иелігі, пайғамбарлардың шапағаты тиетін орын дейтін түсінікке ұласқан. Бұл марқұмды Алла мен пайғамбарға тапсыру арқылы сипатталады.

Рухың барып, жолдас боп,
Пайғамбарға қосылғай [6, 147].

Тапсырдым қайран анамды,
Жарылқа өзің, бір Аллам [4].

Көне замандардан желісі үзілмей, исламдық ұғымға дейін жалғасып, бірақ түрленіп, өзгеріске түскен сенім – марқұмның өлілер еліне сапар пегуі. Ол бірте-бірте күрделенген. Оның бірі көне ұғым болса [8, 114-127], екіншісі

Жақан Д. Жоқтау өлеңдеріндегі мұсылмандық сарын сипаты.

мұсылмандық түсініктегі ақыреттен кейінгі жұмаққа баратын жол.

О дүниелік ұғымдар әуелгіде аспан, жер, батыс, солтүстік, т.б. бағыт-бағдар түрінде көрінсе, біртіндеп күрделеніп, нақтылана түскен.

Қарағым сапар шеккен соң,
Басыңа молда күңіреңгім [4].
Құдай салды, мен көндім,
Бұл сапарды ұнаттың [1, 8].

Демек, исламға дейінгі о дүние туралы ұғымдарда біркелкілік жоқ, онда бір-біріне қайшы келіп жататын көптеген көзқарастардың тоғысы байқалады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Байтұрсынұлы А.* Жоқтау. Алматы, 1993. 48-б.
2. *Зеленин Д.К.* Магическая функция примитивных орудий // Изв. АН ССР. Отд. Общ. наук. 1931. № 6. С.713-754.; Магическая функция слов и словесных произведений. // Академику Н.Я.Марру. М.-Л., 1935. С.507-517.; Иванов С.В. Древние представления некоторых народов Сибири о слове, мысли и образе. Страны и народы Востока. М., 1975. Вып. XVII. С.123-125.
3. Құран Кәрім (қазақша мағына және түсінігі). Ғафир сүресі. 60 аят. Медине, 1991. 474-б.
4. Автордың жинаған материалынан.
5. *Баялиева Т.Д.* Доисламские верования и их пережитки у киргизов. Фрунзе, 1972. С.73.
6. Боздағым. Алматы, 1990. 200-б.
7. *Котляревский А.* О погребальных обрядах языческих славян. М., 1868. С.249; Токарев С.А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX- начало XX в. М.-Л., 1957. С. 37.; Анохин А.В. Материалы по шаманству у алтайцев. С. 20-22. // Ленинград, 1924.
8. *Чистяков В.А.* Представление о дороге в загробный мир в русских похоронных причитаниях XIX-XX вв. // Обряды и обрядовый фольклор. М., 1982. С.114-127.

REZUME

D.ZHAKAN (Almaty) MUSLIM CHARACTERIZATION IN BURIAL CEREMONY SONGS

The article deals with the connection of burial ceremony traditions and songs with Muslim rituals.